

KÖZLEMÉNYEK

Erdély és a Corvina. E folyóirat hasábjain egyre gyakrabban megjelenő közlések, valamint a Magyarországon őrzött korvinákról újabban kiadott díszes album¹ jól mutatják a kutatás érdeklődésének megélénkülését a Corvina könyvtárral kapcsolatos kérdések iránt. Különösen tanulságosak azok a vizsgálódások, amelyek az előző nemzedékek által összehordott információk kritikai megrostálásával készítik elő a korszerű szintézist az európai könyvtörténet e reprezentatív fejezetéről. Ezek során CSAPODI Csaba alapos tanulmányban tisztázta a gyűjtemény szétszóródására vonatkozó adatok forrásértékét és a pusztulási folyamat részleteit.² Dolgozatában röviden érintette azt a kérdést is, hogy vajon a könyvtár maradványa 1541-ben, IZABELLA királynő udvarával együtt, Erdélybe kerülhetett-e vagy sem. Megállapítása szerint — bár nem teljesen kizárt ez a lehetőség sem — nincs közvetlen, hiteles bizonyíték arra vonatkozóan, hogy a török által 1526-ban Budán hagyott könyvtármaradványt a ZÁPOLYA-udvar Erdélybe hozta volna.³ Tekintve azonban a Corvina maradványainak Erdélybe kerüléséről szóló hagyományok százados múltját és szívós továbbélését, a végleges vélemény kifeformálásához kívánatosnak látszik annak tisztázása, hogy mi is e hagyomány történeti magva, mikor és hogyan alakulhatott ki. E kritikai vizsgálatnak az elvégzése azért is halaszthatatlan, mert az eddigi Corvina-kutatás — Bethlen és Rákóczi sokat emlegetett kísérletein túlmenően — nem foglalkozott behatóbban az erdélyi információkkal, sőt nem is szerzett tudomást e forráscsoport egészéről.

A CSAPODI által idézett MARSIGLI-féle, XVII. századvégi közlésen kívül ugyanis más elbeszélő források szintén említik, hogy MÁTYÁS király budai gyűjteményéből nagyobb mennyiségű kézirat került HONTERUS brassói iskolájának könyvesházába. Mindezek az értesülések azonban — szövegelemzéseink eredményei szerint — végső soron egyetlen közös forrásra, Christian SCHESAEUS *Ruinae Pannonicae* című történeti eposzá-
nak (1571) Brassóval kapcsolatos alábbi soraira vezethetők vissza.⁴

Inter opes reliquas hic bibliotheca videtur
Munifici impensis studioque extructa senatus,
Innumeris fulgere libris, quos barbarus igne
E medio rapuit miles, dum nobilis arsit
Matthiae illa domus, Musis celeberrima, Regis
Pannoniorum in sede Ducum, variasque per orbis
Distraxit partes, quorum pars magna propinquis
Finibus ex Scythiae huc multo convecta labore est.

¹ BERKOVITS Ilona: *A magyarországi Corvinák*. Bp. 1962.

² CSAPODI Csaba: *Mikor pusztult el Mátyás király könyvtára*. Magy. Könyvszle. 1961. 399—421. l.

³ CSAPODI: *I. m.* 414. l.

⁴ Josephus Carolus EDER, ed.: *Christiani Schaesaei Ruinae Pannonicae libri quatuor*. Cibinii, 1797, 26—27. l.

Thrax Byzantina veniens mercator ab urbe
Armeniusque vafer, vicinaque regna Valachus
Servans, quotidie huc onerati mercibus intrant
Gazaque emporium celebratum divite complent.

SCHESAEUS tehát 1571-ben még úgy tudta, hogy a brassói könyvtár ritkaságait kizárólag MÁTYÁS király szétszóródott gyűjteményéből szerezték. Közvetlenül a Corvinával kapcsolatos sorok után azonban már ekkor olyan fogalmazásban szól e város kincseit érő keleti, bizánci és román kereskedelmi összeköttetéseiről, hogy az ott mondottak önkénytelenül magára a könyvtárra is érthetők. Amikor pedig SCHESAEUS 1580 májusában, a berethalmi zsinaton összefoglalta az erdélyi reformáció lefolyását, már azt állította, hogy a brassói könyvtár a török által szétszórta görögországi könyvtárak anyagából szerelték fel.⁵ Ugyanazon személy egymáshoz viszonylag közeli időpontból származó ennyire eltérő információja ugyanarról az eseményről, önmagában is jogos kételkedést kelthet mindkét kijelentés megalapozottságát illetően. A hitelesség kérdésének felvetése előtt azonban még nyomon kell követnünk a SCHESAEUS által fentebb megfogalmazott vélemény további alakulását. A források összevetése ugyanis arról győz meg, hogy a későbbi elbeszélők mind SCHESAEUS kijelentéseit ismételgetik, minden ellenőrzés nélkül. A különbség lényegében csupán onnan adódik közöttük, hogy a brassói könyvtár jelentőségét aszerint vezetik le a Corvinából, vagy a görög könyvtárakból, illetve mindkettőből, hogy csak a *Ruinae Pannonicae*, vagy a berethalmi emlékbeszéd, vagy pedig mindkettő szövegét használták-e forrásnak.

E hagyomány meglepő gyorsan eljutott külföldre is. Daniel REIPCHUS (1545 – 1612) brassói, majd vidombáki szász lelkész *Kleinod und Ehren-Kreuz der löblichen Stadt Kron* című kéziratos munkájában már a németországi Georg STAMPELIUS könyvére hivatkozva állítja, hogy a HONTERUS által alapított könyvtárat elsősorban az IZABELLA királynő beleegyezésével a Corvinából átszállított, valamint a konstantinápolyi patriarchától, illetve Németországban szerzett könyvekkel töltötték meg.⁶ Megjegyzendő, hogy STAMPELIUS kapcsolatban állott a brassói Paul HIRSCHERREL, ez az értesülése tehát szintén brassói, erdélyi szász forrásból származhat.

Lényegében ugyanígy tájékoztatta az erdélyi történetben járatos BETHLEN Elek 1690 körül a Brassóban többször megforduló MARSIGLI-t az ottani könyvtár latin és görög ritkaságainak eredete felől.⁷ MARSIGLI információja tehát szintén nem önálló forrás, hanem ugyancsak a XVI. század végére kialakult általános erdélyi hagyományt közvetíti.

Johann FILSTICH brassói rector (1684–1743) a fenti értesítéseket 1739-ben összeállított kéziratos egyháztörténetében úgy színezi tovább, hogy a brassói könyvtár azoknak a szétszóródott konstantinápolyi (patriarchatusi) bibliotékából származó görög patrisztikai kéziratoknak köszönheti hírnevét, amelyeket a keleti közvetítőkereskedelmet

⁵ „Conditur illius (sc. Honteri) consilio sumptuosissima bibliotheca et ex variis vastatae Graeciae immani furore Turcarum bibliothecis conquiruntur et coacervantur libri utilissimi.” Georg Daniel TEUTSCH: *Urkundenbuch der evangelischen Landeskirche A.B. in Siebenbürgen*. Hermannstadt, 1883. II. 235.

⁶ „... Ad quod amplo extracto aedificio libros hinc inde non sine sumtu conquiesiverunt et praesertim ex Budensi bibliotheca, Isabellae Ungariae reginae et a Solymanno in Transsilvaniam ut ei praesent missae consensu, magno numero transportari curarunt. Sicut et a Constantinopolitano Patriarcha Graecorum patrum copiam impetrarunt, nec non ex Germania D. Lutheri et aliorum sanorum doctorum opera acquisiverunt.” Julius GROSZ: *Zur ältesten Geschichte der Kronstädter Gymnasialbibliothek*. Archiv Ver. siebenbürg. Landeskunde 1887. 596. l.

⁷ SZILÁDY Áron: *Jelentése bolognai útjáról*. Magyar. Tud. Akad. Ért. 1868., 135. A MARSIGLI által informátoraként megnevezett „vir eruditus ex domo Bethleniana, qui historiam moliebat principum transylvanorum” kétségtelenül nem BETHLEN Miklós, hanem B. Elek volt. Vö. CSAPODI: *I. m.* 414. — LUKINICH Imre, *A bethleni gróf Bethlen család története*. Bp. 1927. 354, 361. l.

kezükből tartó patricius dinasztiák (elsősorban a BENKNEREK és CZAKIAK) Moldvában és Havasalföldön összevásárolták és az iskolának adományozták. FILSTICH a Corvinával kapcsolatosan csupán annyit mond, hogy ritka kódexei tették a brassói könyvtárat MÁTYÁS budai gyűjteményéhez hasonlóvá.⁸

A XVII–XVIII. század fordulóján Martin SEEWALDT és Thomas BARTOLINI (1709), továbbá Thomas TARTLER (cc. 1750) viszont ismét a Corvinából,⁹ LAMPE ismert egyháztörténete (1728) pedig újra a törökök elől menekített görög könyvtárakból származtatja a brassói gyűjtemény gazdagságát – szó szerint megismételve SCHESAEUS Berethalmán elhangzott kijelentését.¹⁰

Mindezek után nem lesz érdektelen megvizsgálni, hogy a SCHESAEUS által elindított irodalmi-tudós hagyomány mennyiben támasztható alá egykorú történeti adatokkal. Mindenesetre elgondolkoztató, hogy a brassói Fekete-templom szentélyének falára a XVI. század közepén festett történeti feliratok semmit sem tudnak korvinák Erdélybe hozataláról, noha említik MÁTYÁS király gyűjteményének pusztulását.¹¹ Maga HONTERUS is a barcasági szász egyházak reformációjáról 1543-ban kiadott könyvében csak annyit mond, hogy Brassóban könyvtárat állított, amelyet szerény lehetőségeikhez mérten (*pro nostra mediocritate*) igyekezett az oktatás érdekében jól felszerelni.¹² A városi számadáskönyvek tényleg igazolják, hogy a tanács 1543 nyarán és őszén 312 Ft. fizetett ki a BÁLINT bibliopólától a könyvtár számára vásárolt könyvekért, valamint apróbb összegeket ezek bekötésért.¹³ A reformáció szolgálatára újjászervezett brassói iskolának azonban nyilvánvalóan nem bibliofil kéziratokra, hanem tankönyvekre és Németországból importált újszellemű kiadványokra volt szüksége. A fenti összeg tehát nem tekinthető Budáról Erdélybe menekített korvinák vételárának. A brassói könyvtárhoz fűződő, ismertett hagyomány alaptalansága egyébként legilletékesebb források, a könyvtárnak az 1689. évi nagy égés előtti időből való leltárai segítségével mutatható ki.¹⁴ A SCHESAEUS-féle értesülés hitelének elbírálása szempontjából különösen fontos az 1575. évi leltár bizonyosságtétele. Az abban felsorolt kb. 100 kéziratos kötet közül azonban legjobb akaratral is csak egy PLUTARCHOSRÓL és az 1625. évi leltárban felbukkanó LUCRETIVSRÓL (*De rerum natura*) lehetne feltételezni, hogy a Corvinából került oda.¹⁵ A többi kéziratot az iskola könyvtára minden kétséget kizáróan a plébániától és a helybeli domonkos kolostortól örökölte. Hasonlóképpen semmi nyoma sincs az egykorú leltárakban a görög egyházatyák Konstantinápolyban, Moldvában és Havasalföldön vásárolt kéziratainak.

⁸ „Bibliotheca nostra ex bibliothecis urbis Constantinopolitanae per Turcas antea dirutis ac dissipatis suum accepit ortum, rarissimis patrum manuscriptis a Bankneriana, Czakiana, aliisque familiis Coronensium, apud quos specialium vigore privilegiorum a regibus datorum mercium Asiaticarum habebatur depositio, partim in Valachia, partim in Moldova coemtis, atque in usum docentium et discentium post reformationem in Gymnasio Coronensi oblatis. Quibus gazis sufficientissime haec Coronensium bibliotheca instructa omnibus per Transilvaniam et Hungariam existentibus praeripuit palmam excepta Budensium bibliotheca a Mathia Corvino instructa, cui raritate codicum similis reddita fuit Coronensium . . .” GROSZ: *I. m.* 597. 1.

⁹ GROSZ: *I. m.* 597–598. — *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen*. Kronstadt, 1915. VI. 323, 571. 1.

¹⁰ Frid. Adolphus LAMPE, *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania*. Trajecti ad Rhenum, 1728. 681.

¹¹ *Breve Chronicon Daciae*. Quellen . . . Brassó, 1903. IV. 6. („ . . . bibliotheca Matthiae regis incenditur . . .”)

¹² Újraközl.: Joseph DÜCK: *Geschichte des Kronstädter Gymnasiums*. Kronstadt, 1845. Anhang, 18.

¹³ *Quellen* . . . Kronstadt, 1889. II. 654.

¹⁴ Teljes szövegközlés: GROSZ: *I. m.* 603–708.

¹⁵ GROSZ: *I. m.* 616, 637. 1.

Ezek után felmerül a kérdés: megfelelő valóságos történeti alap hiányában hogyan kell elképzelnünk a Corvina és a brassói könyvtár közötti kapcsolat hagyományának kialakulását? Mint mondtuk, SCHESAEUST kell az 1570–1580-tól nyomon kísérhető irodalmi-tudós hagyomány elindítójának tekintenünk. SCHESAEUS nyilvánvalóan a HONTERUS alapította iskola humanista-tudományos tekintélyét kívánta öregbíteni azáltal, hogy könyvtárát a Corvina erdélyi utódjának tünteti fel. Ehhez az ötletet a szebeni származású Georg REICHERSTORFFER *Chorographia Transylvaniae* (Bécs, 1551) című munkájának Brassóról adott leírása szolgáltathatta neki. Eszerint a törökföldi kereskedelméről híres városban nem régen olyan könyvtárat alapítottak, amilyen MÁTYÁS király gyűjteményének szétszóródása óta nem volt az országban.¹⁶ REICHERSTORFFERnek ezt a jogos büszkeségtől duzzadó megállapítását SCHESAEUS költői szabadsággal úgy fogalmazta át történeti eposzában, hogy azáltal a brassói könyvtár tűnjék MÁTYÁS király gyűjteménye örökösének. A hagyomány görög vonatkozású ágának kialakításához az indítást SCHESAEUS szintén REICHERSTORFFERnek Brassó keleti, görög és román kereskedelmi összeköttetéseit hangsúlyozó szövegéből nyerhette. Mi vezethette azonban a tudományos igényességgel dolgozó és általában jól értesült SCHESAEUST,¹⁷ hogy ennyire messze menjen REICHERSTORFFER megjegyzésének értelmezésében? Brassó abban az időben Erdély legelevenebb művelődési központjának számított. Egyben úgy élt a köztudatban, mint a latin és a görög művelődési terület fontos érintkező pontja, mely kiemelkedő szerepet játszott a reformáció és az ortodox világ közötti kapcsolatokban.¹⁸ Minden erdélyi számára hihetőnek látszhatott, sőt egyenesen hízelgő lehetett tehát SCHESAEUS megállapítása, mely a későhumanizmus fellegrvárának tekintett brassói könyvtár kezdeteit egy-szerre kötötte a humanizmus latin ágában előkelő helyet élvező budai gyűjteményhez és Bizáncnak a hellén művelődési kincseket átörökítő nagymúltú görög könyvtáraihoz.¹⁹ Feltevésünk szerint azonban SCHESAEUST bizonyos tények ismerete szintén felbátoríthatta REICHERSTORFFER megjegyzéseinek a fenti értelemben való átfogalmazására. Aligha hihető, hogy SCHESAEUS, az élvonalbeli erdélyi humanista, ne szerzett volna tudomást budai eredetű könyveknek Erdélyben, s talán éppen Brassóban való felbukkanásáról. Ismeretes a bizalmas baráti kapcsolat HONTERUS és a ZÁPOLYÁK budai, majd erdélyi udvarában secretariuskodó PESTI Gáspár humanista között.²⁰ PESTI személyén keresztül adva volt a lehetőség, hogy ne csak a budai könyvtár sorsáról szóló hírek, hanem onnan származó egyes – talán nem is kéziratok – kötetek szintén eljuthassanak Brassóba. E lehetőség nyitvahagyása azonban semmiképpen sem gyengítheti azt az előbbi megállapításunkat, hogy a Corvina jelentős töredékeinek Brassóba kerüléséről szóló legenda történetileg nem igazolható. A lokálpatriotizmusnak hízelgő legendák kialakulásához

¹⁶ „... Corona ... civitas mercibus Turcicis celebris ... ibi nuper constructa bibliotheca, qua nulla in Pannonia post dissipatam Budensem Matthiae Corvini bibliothecam, cultior usquam fuit.” Joannes Bongarsius, ed., *Rerum Hungaricarum scriptores varii*. Francofurti, 1600. 574.

¹⁷ SZEKFI Gyula: *Schesaeus-kézirat a Nemzeti Múzeumban*. Nagy. Könyvszle. 1906. 334. l.

¹⁸ „... emporium Coronense in ultimis partibus ecclesiae occidentalis constitutum assidue frequentari videamus a Graecis, Bulgaris, Moldavis et Valachis Transalpinis ...” HONTERUS: *Reformatio ecclesiae Corcuensis ac tctius Barcensis prcvinciaie*. 1543. Dück: *I. m.*, Anhang, 4. — Vö. TEUTSCH: *I. m.* II. 237.

¹⁹ A brassói könyvtárnak az erdélyi későhumanizmusban játszott kiemelkedő szerepe jut kifejezésre abban, hogy a fejedelmi udvar humanistái közül is hagynak ide könyveket. PL. GYULAY Pál 1592-ben kelt végrendeletében „deák és görög” könyveit hagyja „az Brassai város Bibliothecájának.” *Történelmi Tár* 1900. 146.

²⁰ Karl Kurt KLEIN: *Der Humanist und Reformator Johannes Honter*. Hermannstadt, 1935. 23. — Gustav GÜNDISCH: *Zur Lebensgeschichte des Humanisten Kaspar von Pest*. Nagy. Könyvszle. 1965. 1–13. l.

azonban többnyire egészen kicsiny reális mag is elegendő. És ez a brassói tradíciónak a görög kéziratokról szóló részével kapcsolatosan a Corvina-hagyomány vonatkozásában bizonyítható is.

Honterus 1540-ben Brassóban kinyomtatta Nilus görög egyházatyja *Κεφάλαια* című munkáját.²¹ Ennek eredeti kéziratát a százsz reformátor — az 1559. évi bázeli kiadást sajtó alá rendező Michael NEANDER közlése szerint — egyik régi havasalföldi (kolostori) könyvtárban találta.²² Minthogy NEANDER ezt az információt Brassóból és minden jel szerint éppen HONTERUS legközvetlenebb munkatársától, Valentin WAGNERTől nyerte, semmi okunk sincs az értesülés hitelességében kételkedni. Jóllehet NEANDER szövegéből az is kiderül, hogy HONTERUST és WAGNERT korai haláluk megakadályozta egyéb görög kéziratok felkutatásában, mégis REIPCHIUS néhány évtizeddel későbbben azt írta, hogy a brassói könyvtár a konstantinápolyi patriarchától szerezte meg a görög egyházatyák műveit. A HONTERUS-féle Nilus-lelet valóságára felépülő legenda azonban — amint előbb láttuk — a XVII–XVIII. században tovább terebélyesedett, és FILSTICH már azokat a családokat is megnevezi, amelyeknek köszönhette a város ezeket a művelődési kincseket. A Nilus-kódex Brassóba kerülésének ténye tehát — SCHESAEUS idézett szövegének hatása alatt — egymagában elegendő volt a legendaképződés elindításához. További alakulását viszont nyilvánvalóan olyan közismert tények befolyásolták a későbbi nemzedékek tudatában, mint Brassónak a Kelettel való kiterjedt kereskedelmi összeköttetései, a görög és különösképpen a román művelődéssel való állandó kapcsolatai.²³ Pl. aligha lehet kétséges, hogy a BENKNEREK, CZAKIAK és egyéb brassói patríciusok havasalföldi és moldvai kézirat-vásárlásainak legendáját a XVIII. század folyamán annak a nagyméretű könyvkereskedelemnek az emléke alakíthatta ki, amelyet ezek a családok az előző században CORESI nyomtatványaival a két fejedelemségben folytattak.²⁴

Az erdélyi százsz elbeszélő forrásoknak a Corvina és a brassói könyvtár kapcsolatairól szóló értesüléseit tehát a történelmi anekdoták birodalmába kell utalnunk. Különös ellentmondásnak tűnhet az az állítás, hogy ennek ellenére hiteles és közvetlen adatokkal bizonyítható, miszerint az erdélyi hagyománynak bizonyos történeti magva mégis csak volt. Arra vonatkozóan, hogy a szétszóródó budai királyi könyvtárból egyes darabok már a XVI. században Erdélybe sodródtak, SZAMOSKÖZY Istvánnak egy eddig figyelmen kívül hagyott közlését idézhetjük. A bibliofilként is kitűnő, humanista történész a kolozsvári jezsuita rendház és könyvtár 1603-ban történt feldúlásának²⁵ elbeszélése során a következőket írja a tulajdonában volt korvina-kódex pusztulásáról:

„In iis Flavii Proculi Iustini de origine regum et regnorum Epitomen, in membrana elegantibus characteribus manuscriptam, ex Mathiae regis bibliotheca Budensi casu quopiam ad me delatam, totius meae librariae suppellectilis principem, quam ante hanc bellorum voraginem non contemnendam habebam, eadem intemperie stolidae multitudinis amisi. Hunc librum paucis ante mensibus, quam haec clades patriae incumberet, Antonio Marietto erudito Jesuitae, malo codicis genio et meo fato utendum accomodaveram, quod ideo libentius in hac publicae privataeque cladis memoria refero, quod praeclarus

²¹ RMK II. 23. — Vö. BORSA Gedeon: *Kísérlet az 1539. évi brassói nyomtatványok megjelenési sorrendjének megállapítására*. Magy. Könyvszle. 1963. 266. l.

²² KLEIN: I. m. 74–75. — Josef TRAUSCH: *Schriftsteller-Lexikon ... der siebenbürger Deutschen*. Kronstadt, 1870. II. 208.

²³ Radu MANOLESCU: *Schimbul de mărfuri dintre Țara Românească și Braşov în prima jumătate a secolului al XVI-lea*. Studii și materiale de istorie medie. Bucureşti, 1957. II. 117–204. — P. P. Panaitescu, *Inceputurile scrisului în limba română*. Studii și materiale de istorie medie IV (1960), 152–155.

²⁴ Magy. Könyvszle. 1932. 40–41. l. — P. P. Panaitescu, *Inceputurile scrisului în limba română. Noi contribuții*. Studii și cercetări de bibliologie V (1963), 121–122. — Panaitescu: I. m. IV. 158. — Eudoxiu Hurmuzachi: *Documente* XI. 656.

²⁵ VERESS Endre: *A kolozsvári Báthory-egyetem története lerombolásáig, 1603-ig*. Erdélyi Múz. 1906. 256–263. l.

auctor praeenomine et nomine temporum iniuria amisso atque etiam libri titulo, quem adscripti, intercepto solo cognomine residuo ex omnibus, opinor, typhographiis acephalus hactenus prodiit. De quo quid eruditi censeant, viderint, mihi satis fuerit ex fide haec referenti fidem haberi. Taceo multa alia quae in toto huius libri corpore aliter quam in vulgari legebantur.²⁶

SZAMOSKÖZY fenti leírásából úgy látszik, hogy a könyvtára díszét alkotó hártya Corvin-kódex humanista librariával íródott és feltehetőleg Marcus Iunianus IUSTINUS-nak ma *Epitomen historiarum Philippicarum Pompei Trogi* címmel nyilvántartott terjedelmes történelmi munkáját tartalmazta. Mégpedig a közkézen forgó szövegtől sok helyen eltérő variánsban. A IUSTINUS teljes neve és művének pontos címe körül egészen az újabb filológiai irodalomig kísértő bizonytalanság SZAMOSKÖZY fogalmazásán is megmutatkozik. Bár SZAMOSKÖZY nem árulja el, hogy honnan jutott e korvinához, legvalószínűbbnek az a feltevés látszik, hogy a BÁTHORY Zsigmond által első lemondásakor barbárul elpusztított gyulafehérvári fejedelmi udvarból kerülhetett az akkor ott levéltároskodó SZAMOSKÖZYhez. Tudjuk, az ottani fejedelmi kincstárban őrizték MÁTYÁS király kárdját és CORVIN JÁNOS keresztjét is, amelyek szintén Budáról kerülhettek oda.²⁷ A Budáról Erdélybe történt könyvtármenekítés kérdésének végleges eldöntéséhez a kulcsot különben — úgy látszik — azoknak a könyveknek a módszeres átvizsgálálása szolgáltathatja, amelyeket NÁPRÁGYI Demeter erdélyi katolikus püspök 1603-ban vitt magával Győrbe a gyulafehérvári fejedelmi könyvtárból.²⁸ Az eddigi szűkszavú közlések ugyanis megengedik azt a feltételezést, hogy a NÁPRÁGYI által elvitt könyvek között olyan kötetek is akadhatnak, amelyek Budáról kerültek le Gyulafehérvárra. Pl. ilyennek látszik az a budai scriptorium mellett működő könyvkötő műhely termékeire emlékeztető bársonykötésű, nyomtatott ERASMUS (Basel, 1516), amely — névbejegyzése bizonyossága szerint — egykor JÁNOS ZSIGMOND fejedelem tulajdonában volt.²⁹ Több hasonló kötet előkerülése esetén talán az válnék kézzelfoghatóan bizonyíthatóvá, hogy 1541-ben — ha nem is annyira az akkor már széthordott Corvina-kéziratokból, de a budai könyvtár egyéb, nyomtatott darabjaiból IZABELLA királynő udvarával és az ottani menekülőkkel együtt mégis csak komolyabb mennyiségű könyv kerülhetett Erdélybe. A budai királyi könyvtárnak ezek az esetleg JAGELLÓ, sőt ZÁPOLYA-kori nyomtatott darabjai, nagyobb számuknál fogva döntő módon hozzájárulhattak a fentebb elemzett helyi hagyomány kialakulásához. Néhány MÁTYÁS-kori kódex jelenléte csak igazolásul szolgálhatott ehhez a hagyományhoz az erdélyi köztudatban. Azt ugyanis minden további konkrét adat hiányában is joggal feltételezhetjük, hogy a SZAMOSKÖZYhez került kártyakódex nem egyedüli korvinája lehetett sem a gyulafehérvári könyvtárnak, sem pedig a XVI. századi erdélyi gyűjteményeknek.

Jelenleg azonban SZAMOSKÖZY kódexén kívül még csupán egyetlen korvináról bizonyítható, hogy már a fejedelmi korszakban is Erdélyben volt. Ezt a TIBULLUS, CATULLUS és PROPERTIUS verseit tartalmazó hártyakódexet jelenleg a bécsi National-

²⁶ SZAMOSKÖZY István: *Történeti maradványai*. Mon. Hung. Hist. Script. Bp. 1877. XXXIX. 105–106. — Magyar fordítása: SZAMOSKÖZY István: *Erdély története*, Monumenta Hungarica VII. Bp. 1963. 274. 1.

²⁷ Mon. Hung. Hist. Script. XXVIII. 47–48.

²⁸ Győri történelmi és régészeti füzetek 1865. 144–145, 148. l. — ZALKA László: *A győri püspöki papnevelőintézet könyvtárának czímjegyzéke*. Győr, 1893. VI.

²⁹ KISFALUDY A. Béla: *A győri püspöki nagyobb seminarium könyvtáráról*. Magyar Könyvszle 1884. 30. l. — Századok 1876. 508. l. — HORVÁTH János: *A reformáció jegyében*. Bp. 1953. 97, 500. l. Az irodalomnak az az állítása, hogy e kötet ZÁPOLYA János tulajdonából való, azon az alapon igazítandó helyre, hogy az „electus rex Hungariae” címet nem ő, hanem fia, JÁNOS ZSIGMOND használta.

³⁰ FRAKNÓI—FÖGEL: *Bibliotheca Corvina. Mátyás király budai könyvtára*. Bp. 1927. 61. l.

bibliothek őrzi, ahová SAVOYAI Jenő könyvtárából jutott.³⁰ E kötet vándorlása azóta követhető nyomon, hogy APAFFI Mihály fejedelem könyvtárába került. Ismeretes, hogy az Érsekújvár ostromáról hazatérő fejedelem 1663-ban meglátogatta MÁTYÁS budai könyvesházát.³¹ Fel lehetne tehát tételezni, hogy e kódexet APAFFI akkor kapta ajándékba török patrónusaitól. Mindaz azonban, amit a királyi könyvtár kéziratainak korai széthordásáról, illetve a Buda felszabadulásakor ott talált könyvekről tudunk, kevéssé valószínűsíti ezt a feltevést. Hihetőbbnek látszik, hogy ez a kódex is még a XVI. századi menekítés során Erdélybe került, esetleg szintén a gyulafehérvári könyvtárba, majd annak szétszóródása után valamelyik itteni gyűjtőtől jutott a könyveket kedvelő APAFFI fejedelemhez. Bizonyos azonban csupán annyi, hogy amikor a kinstár II. APAFFI Mihály halála (1713) után családi javait felleltározhatta, e kötet szerepelt az öreg fejedelemtől származó könyvtár anyagában.³² II. APAFFI Mihályné halálát (1725) követően aztán az Udvari Kamara sürgősen elrendelte, hogy az évtizedek óta Szebenben elraktározott Apaffi-ingóságokat árverés útján értékesítsék.³³ Az egykori fejedelmi könyvtár 1726. február 6-án került kalapács alá — teljes érdektelenség mellett. Így vásárolhatta meg a gyűjtemény legértékesebb darabját hat rajnai forinton NÁDUDVARI Sámuel († 1754) a későbbi nagyenyedi református pap.³⁴

A XVIII. század végén az erdélyi hagyomány már meglehetősen kiszínezve beszéli el e kódex további sorsát. Eszerint e korvina felbukkanására a Küküllővárott állomásozó Joseph Wenzel LIECHTENSTEIN herceg figyelt fel elsőnek. Miután Enyedre küldött megbízottja után a kódex egyetlen éjszakán át való tanulmányozásáért 30 rajnai forintot fizetett NÁDUDVARINAK, KÖLESÉRI Sámuel kért meg, hogy a ritkaságot bármi áron szerezze meg neki. KÖLESÉRI a saját és az enyedi professzorátus tekintélyével kényszerítette NÁDUDVARIT, hogy mondjon le értékes szerzeményéről, amelyet aztán saját ajándékaként a hercegnek adott. Bár így mondja el a dolgot TELEKI Sámuel 1770. szeptember 27-én Christoph SAXIUS utrechti professzorhoz írt levelében és így jegyzi ezt fel a Nádudvarival személyes ismeretségben állott HERMÁNYI DIENES József is, mégis alapos okunk van kételkedni e történet egyes részleteiben.³⁵ Lehetséges ugyan, hogy az erőszakos könyvszerzéseiről és zsugoriságáról egyaránt hírhedt KÖLESÉRI LIECHTENSTEIN hercegre hivatkozva

³¹ Cserei Mihály *históriája*. Újabb Nemzeti Könyvtár. Pest, 1852. 11.

³² THALLÓCZI Lajos: *Öreg Apafi Mihály könyvtára*. Magyar. Könyvszle. 1881. 131—132. l. — Vö. JAKAB Elek: *II. Apafi Mihályné, Bethlen Kata hagyatéka*. Századok 1883. 684. l.

³³ Jakab: *I. m.* 678—682.

³⁴ HERMÁNYI DIENES József: *Nagyenyedi Demokritus*. Magyar Könyvtár. Bp. 1960. 247. — Az árverés időpontjára: NÁDUDVARI saját kezű bejegyzése az RNK Akadémiája kolozsvári Könyvtára II. sz. (volt ref. kollégiumi) részlegében őrzött RMK 321. jelzetű könyvben.

³⁵ HERMÁNYI DIENES: *I. m.* 247. — TELEKI a következőket írta Saxiusnak: „Codex Ms. Tibullo-Corvinianus, quo usus est Samuel Köleserius, ex reliquiis celeberrimae Bibliothecae, quam Mathias Corvinus Rex, literarum non minus cultura, quam bellica fortitudine et rerum praeclare gestarum laude maiorum nostrorum memoria clarissimus in Regia sua Budensi circa A. 1476 instruxerat, fato nescio quo in Transilvaniam delatus, cum tota supellex Principis Apaffi II. Viennae demortui A. 1726 Cibinii sub hasta venderetur, vili admodum pretio, ut merces talis apud rerum imperitos venire solent, a studioso quodam Enyediensi Samuele Nadudvario emtus fuit. Quod ubi Principi Liechtensteinio, tunc in statione sua Küküllővár degenti, innotuit, egit cum Köleserio sibi admodum familiari, ut hunc thesaurum quocumque tandem pretio ipsi redimeret. Köleserius vero, ut erat vir magnae apud suos auctoritatis facile a Professoribus Enyedinis impetravit ut Nadudvarium vel invitum in gratiam ipsius Codicis privarent; quem mox ipse, gratiam apud Principem initurus suo nomine dono Principi obtulit, et hodie etiam in Bibliotheca Liechtensteiniana extare existimo. Membranaceus aut chartaceus sit nescio.” Saját kezű fogalmazvány a marosvásárhelyi Teleki-théka *Epistolae variorum* c. kéziratok kötetében (p. 96.). Kelemen Lajos: Bod Péter levelei. Erd. Múz. 1907. 390 l.

csikarta ki NÁDUDVARITól a kódexet, HERMÁNYI DIENES József szövegéből azonban arra is lehet következtetni, hogy KÖLESÉRI egyidejűleg 100 tallért adott az örökösen pénzügyi zavarokkal küzdő NÁDUDVARINAK Frankfurtban levő szorongató adóssága kifizetésére. Bármiként jutott légyen is KÖLESÉRI a kódexhez, az kétségtelen, hogy e raritást nem ajándékozta oda az Erdélyből 1726. augusztusában végérvényesen távozó előkelő pártfogójának.³⁶ Az erdélyiek később bizonyára azért gondolták, hogy e kódex a LIECHTENSTEIN-könyvtárba került, mert KÖLESÉRI e kézirat alapján készített TIBULLUS-kiadványát a hercegnek ajánlotta.³⁷ Az eredeti kódexszel azonban KÖLESÉRI, a kézirat utolsó lapja versojára írt feljegyzésének biznysága szerint, SAVOJAI Jenő hercegnek kedveskedett. Bizonyára azért, hogy biztosítsa maga számára ennek jóindulatát a bárói cím elnyerésére indított akciójához.³⁸ Ez a korvina tehát 1729 körül került, KÖLESÉRI Sámuel ajándékaként, Erdély akkori legnagyobb magánkönyvtárából Jenő herceg, majd pedig a császári ház gyűjteményébe.

Az irodalom még egy harmadik erdélyi korvinát is nyilvántart. A marosvásárhelyi Teleki-theca egykori TACITUS-kötete azonban (melyet jelenleg a New Haven-i egyetem könyvtára őriz) Budáról még a mohácsi vész előtt nyugatra került, és Erdélybe csupán a XIX. század első éveiben jutott. TELEKI Sámuel erdélyi udvari kancellár 1804-ben Strassburgban vásárolta.³⁹ E kódex tehát semmiféle szerepet sem játszhatott a Corvinával kapcsolatos erdélyi hagyomány kialakulásában.

Erdély és a szétszóródó Corvina kapcsolata — láttuk — másként festett a valóságban, mint azt a közel négy évszázaddal ezelőtt kialakult helyi hagyomány kiszínezte. Azzal azonban, hogy a budai gyűjtemény talán nem is olyan jelentéktelen töredékeinek útja Erdélybe vezetett — azt hisszük — a fentebbi fejtegetések után komolyan kell számolni. E töredékeket azonban nem annyira a brassói könyvtárban, hanem elsősorban a ZÁPOLYÁK és BÁTHORYAK gyűjteményében kell keresnünk. Jóllehet az erdélyi forrásanyag tanulmányozása egyelőre csupán egyetlen elpusztult korvina-kódexszel gyarapította az egykor MÁTYÁS király könyvtárához tartozó kötetek számát, remény csillant fel arra vonatkozóan, hogy sikerül pontosabb képet nyernünk, milyen könyveket is hozhatott le 1541-ben IZABELLA királynő udvara Erdélybe. Feltevésünk szerint a budai gyűjtemény újabb, nyomtatott anyagát hozhatta magával és ennek Brassóba is elvetődő egyes darabjai játszottak szerepet SCHESAEUS véleményének kialakításában. A kérdés végleges eldöntéséhez az út a XVI. századi erdélyi fejedelmi könyvtárból származó töredékek felkutatásán és elsősorban a Győrbe került darabok alapos tanulmányozásán keresztül vezet.

JAKÓ ZSIGMOND

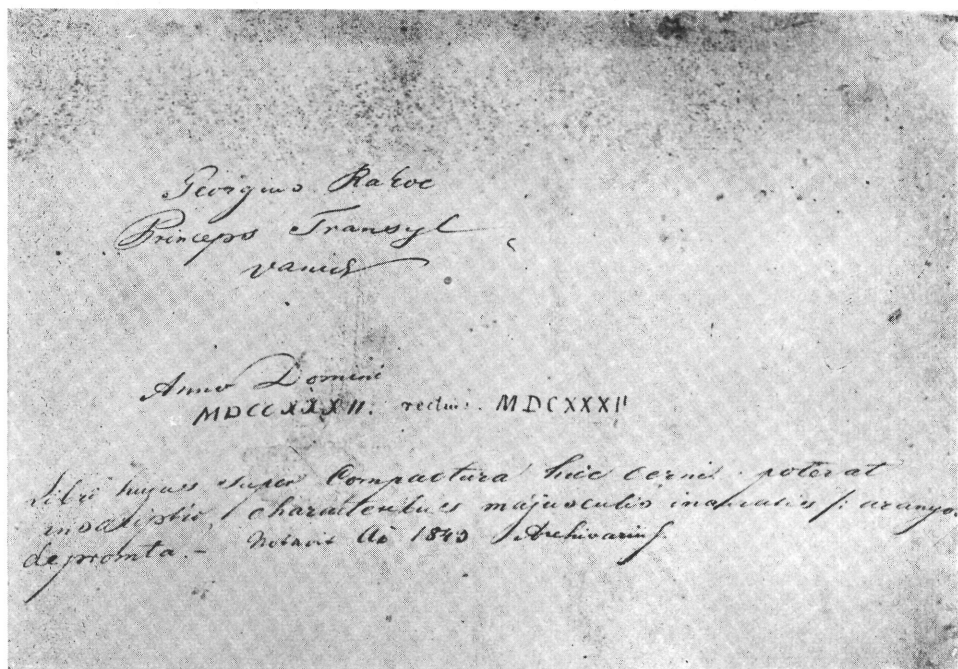
Rákóczi György könyvtárának történetéhez. Ismeretes, hogy RÁKÓCZI György korának egyik legértékesebb könyvtárával rendelkezett. E könyvtár könyveinek nagyrésze jelenleg a sárospataki Nagykönyvtár tulajdonában van. A most ismerttetendő adalék

³⁶ Samuelis KÖLESÉRI: *Protocollum expeditionum gubernilium*, p. 307. Teleki-théka, Mss. fol. 1155.

³⁷ *Tibullus Corvinianus*. Claudiopoli, 1727.

³⁸ FRAKNÓI—FÖGEL: *I. m.* 61. — Vö. JAKÓ Zsigmond: *Köleséri Sámuel irodalmi levelezése* (Kéziratban).

³⁹ A régebbi irodalomnak azt az értesülését, (Fraknói—Fögel, *i. m.* 69.) hogy e kódexet TELEKI 1759—1760. évi németországi tanulmányútja alkalmával vásárolta BORZSÁK István már helyesbítette (*Die Tacitus-Handschriften der Bibliotheca Corviniana*, *Annales Bibliothecae Univ. de R. Eötvös nominatae*. Bp. 1962. 142—143.) A megszerzés általa kikövetkeztetett időpontja TELEKI 1805. január 25-én ARANKA Györgyhez intézett levelével pontosan igazolható: CSÜRY Bálint: *Aranka Györgyhez írt ismeretlen levelek*. Irod. tört. Közl. 1935. 49—50. 1.

azonban arra utal, hogy ebből a könyvtárból több könyv más könyvtárakba is elkerült. Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár tulajdonában van MERCATOR híres atlasza (ATLAS sive COSMOGRAPHICAE MEDITATIONES de FABRICA MVNDI ET FABRICATI FIGVRA). Ez a könyv is RÁKÓCZI György fejedelem könyvtárából való. Ezt bizonyítják a következő adatok. Az Atlasz díszes külső kötés tábláján olvashatjuk: „Georgivs Rakoci, Princeps Transylvaniae, Anno Domini MDCXXXII.” A belső lapon pedig ezeket a sorokat találjuk: „Georgius Rakoc Princeps Transylvaniae, Anno Domini MDCXXXII. rectius. MDCXXXII... Libri hujus super Compactura haec cerni poterat inscriptio, characteribus majusculis inauratis (aranyos) depromta. — Notavit An. 1843. Archivarius.”

A könyvet különben COMENIUS is gyakran forgatta Sárospatakon. Erre bizonyíték a könyv leíró részében található néhány mondat. Az idézett mondatokat szinte változatlan formában olvashatjuk COMENIUS *Gentis felicitas* című írásának lapjain is: „Scythica utuntur lingua ab omnibus finitimis, diversa, quae tamen alijs cum linguis permixta est...” „Hungariae incolae artificii parum incumbunt et negotiationibus...” stb.

Az Atlasz néhány ábrája például szolgált Comeniusnak a Sárospatakon készített Orbis Pictus szemléltető rajzainak megalkotásában.

BAKOS JÓZSEF

Egy pesti görög könyvtára 1820-ban. A XVIII. sz. folyamán sok görög vándorolt Magyarországra az akkor még török fennhatóság alatt álló Makedóniából és Epirusból.¹

¹ SCHÄFER L.: *A görögök vezető szerepe Magyarországon a korai kapitalizmus kialakulásában.* Bp. 1930.

Ezek a Magyarországra szakadt görögök több mint egy évszázadon át — a teljesen idegen környezet ellenére is — meg tudták őrizni nemzetiségüket. A beolvadástól ugyanis megővta őket az anyanyelvükhöz való ragaszkodásuk. Ennek egyik legfőbb megnyilvánulása az volt, hogy a családban és kereskedői tevékenységük közben² a görög nyelvet használták, jóllehet több nyelven beszéltek és némelyikük egész nyelvtelenség volt. Az anyanyelv ápolására és a tudományok átadására a szórvány görögség 26 magyar városban hozott létre iskolát.³ Ezek közül a legismertebbek voltak a Pesten, Miskolcon, Zimonyban és Brassóban működő görög iskolák. Tudomásunk van egy görög tanítóképző iskola megnyitásáról is 1812-ben Pesten.

Ugyanezt az anyanyelv-megőrző és ismeretterjesztő célt szolgálták a Magyarországon⁴ és külföldön megjelent görög nyelvű könyvek is. Ezekhez a magyarországi görögök előfizetés vagy vásárlás útján jutottak. Sok könyv elején ugyanis megtalálható az előfizetők lajstroma. Így pl. a MELETIOS-féle Egyháztörténet 1783-ik évi kiadására 12 magyar városban 170 görög fizetett elő 200 példányra. Továbbá a görögök a görög vegyeskereskedőknél is szerezhettek be könyveket. A görög kereskedők boltjának zárolásakor készített leltárakban ui. gyakran találkozhatunk görög könyvek számszerű említésével. Minden iskola, templom rendelkezett kisebb-nagyobb könyvtárral, amelyek nemcsak vallásos tárgyú könyveket tartalmaztak. Fennmaradtak a miskolci, kecskeméti⁵ és egri⁶ egyházközség könyvei.

Akadtak görög magánszemélyek is, akik ugyancsak hazafias és tudományos céltól vezéreltetve, egész könyvtárra való könyvet gyűjtöttek össze. A Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Görög Intézetének könyvtárában őrzik Georgios ZAVIRAS⁷ könyvtárát, amelynek katalógusa meg is jelent.⁸ E könyvtár eredeti állományáról két kéziratot katalógus is előkerült.⁹ A görög származású Dionysios POPOVICS budai püspök a szentendrei könyvtárat gazdagította a görög nyelvű könyvekkel¹⁰ és kéziratokkal. A püspök fia, Euphronios Rafael POPOVICS könyvtárát szülővárosának, Kozáninak ajándékozta.¹¹ Van tudomásunk ZAVIRASZ tanítványának, Konstantin EMMÁNUELnek¹² könyvtáráról¹³ is.

A Budapesti Fővárosi Levéltárban előkerült Athanasios POLYZOIS pesti görög hagyatéki irata az 1820. évből.¹⁴ Az iratot Demetrios ANGELAKY örökös mutatta be. A leltár 67 főleg latin és német nyelvű könyv címét adja meg s utána még 100-ra becsüli a görög könyvek számát, amelyeket azonban sajnos nem sorol fel. A felsorolt könyvek kötetszáma 136. A könyvtár összértéke 150 Ft-ot tett ki. A kb. másfélszáz könyvből álló magánkönyvtár akkoriban még Magyarországon nagyon ritka volt. Egész kivételes volt pl. az 1819-ben elhunyt PRANTNER József ezüstműves 102 kötetből álló könyvtára.¹⁵ A 67

² A balkáni kereskedelem nemzetközi nyelve a XVIII. században a görög volt

³ HORVÁTH E.: *Újgörögök*. Bp. 1943. 73.

⁴ HORVÁTH E.: *Magyar—görög bibliográfia*. Bp. 1940.

⁵ HAJNÓCZY I.: *A kecskeméti görögség története*. Bp. 1939.

⁶ BIHARI J.—FÜVES Ö.: *Az egri görög sírfeliratok és könyvek*. Egri Pedagógiai Főiskola Füzetek 132. Eger 1959.

⁷ HORVÁTH E.: *Zavirasz György élete és munkái*. Bp. 1937.

⁸ GRÁF A.: *Jeorjiosz Zavirasz budapesti könyvtárának katalógusa*. Bp. 1935.

⁹ HAJNÓCZY: I. m. 41. FÜVES Ö.: *Neumas énekeskönyveknek és Zavirasz György műveinek kéziratjai Szentendrén*. Antik Tanulmányok 1961. 296. l.

¹⁰ FÜVES Ö.: *Κατάλογος τῶν ἐλληνικῶν ἐντύπων τῆς βιβλιοθήκης τοῦ ἐλληνορθόδοξου σεραβικοῦ ἐπισκοποῦ ἀπὸ Σαντι-Εντρε τῆς Οὐγγαρίας*. 'Ο 'ΕΠΑΝΙΣΤΗΣ. 1965. 97—105.

¹¹ Π. Λιοῦρη. *Ἱστορία τῆς Κοζάνης*. Athén 1924. 301.

¹² FÜVES Ö.: *G. Zaviras Übersetzer von Cornelius Nepos*. 'Ο 'ΕΠΑΝΙΣΤΗΣ 1964. 61.

¹³ Γ. Α. Λαγᾶ-Αθ. Δ. Χατζηδόμου. *Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία* Athén 1964. xδ'

¹⁴ Testamenta et Inventaria a. n. 377. — Ezúton mondok köszönetet MOESS Alfréd barátomnak, aki erre a kéziratra felhívta a figyelmemet.

¹⁵ *Élet és Tudomány*. 1964. X. 30. 2100. l.

felsorolt könyv tárgy szerinti megoszlása a következő volt: nyelvészet 22, filozófia 5, irodalom 20 és történelem 4. A lista csupán a szerzők nevét és a művek címét tartalmazza. A szerzők közül egyedül HORVÁTH Bapt. János neve ismétlődik többször, akinek 5 filozófiai-fizikai műve szerepel a leltárban.

Ki lehetett az örökhagyó Athanasios POLYZOIS? Az iratok szerint magányosan élő török alattvaló volt, vagyis nem lehetett állandó letelepült pesti lakos. A leltár szerint 3590 Ft-ot kitevő vagyonának nagy részét három adósának tartozása képezte. Egyébként lakásberendezése nagyon szegényes volt. Sajnos a pesti görög egyházközség anyakönyvei ebből az időből elvesztek s így közelebbit megállapítani nem tudunk személyére vonatkozólag. Az kétségtelen, hogy nem lehetett azonos a janinai származású író, Polyzois Kondos pesti majd tokaji pappal, aki a *Wiener Zeitung* tanúsága szerint 1801-ben már Bécsben tartózkodott.¹⁶ A könyvek címei arra engednek következtetni, hogy a könyvtár nem lehetett papé, hanem egy több nyelven olvasó, főleg természettudományok és irodalom iránt érdeklődő tanítóé, vagy egy ZAVIRÁSZ Györgyhoz hasonló polihisztoré. Hogy az eddig teljesen ismeretlen Athanasios POLYZOISnak milyen szerepe volt a pesti görögség szellemi életében, egyelőre még nem tudjuk. Az azonban kétségtelen, hogy egy ilyen nagy könyvtárral rendelkező görög nem cél nélkül gyűjtötte könyveit, okvetlenül hatással kellett lennie honfitársaira.

Az örökös Demetrios LASKARIS — ANGELAKY LASKARIS gazdag pesti görög kereskedő leszármazottja lehetett, aki az 1770. évi összeírás szerint 1746 óta volt pesti lakos és 1773 óta a pesti kereskedői társaság tagja.¹⁷ Arra vonatkozólag, hogy Athanasios POLYZOIS könyvtára hova került Demetrios ANGELAKYtól, s hogy hogyan szolgálta a hazai görögség művelődését, sajnos nem rendelkezünk semmiféle adattal.

FÜVES ÖDÖN

Fülöp Zsigmond és a Darwin című folyóirat. Amikor Budapest székesfőváros polgármestere, 1912. július 8-i kelettel engedélyt adott a *Darwin* c. természettudományi folyóirat megindítására¹ és 1912. október 1-én az első szám megjelent a könyvkereskedések kirakataiban, még a természettudományok iránt érdeklődő közönség körében is felmerült a kérdés: mi szükség van erre? Az 1841-ben megalakított Természettudományi Társulat és 1869-ben megindult folyóirata, a *Természettudományi Közöny* elégnék látszott ama szűk réteg természettudományi érdeklődésének a kielégítésére, amely réteg Magyarországon a túlnyomórészt humanista szellemű iskolázás mellett is lépést kívánt tartani a természettudományok fejlődésével. A Természettudományi Társulatnak a *Darwin* megindítása évében, 1912-ben 10.100 tagja volt, folyóirata, a *Természettudományi Közöny* pedig 11.500 példányban jelent meg. Ez a szám, ha az ország lakosságához viszonyítva alacsony is, más tudományos folyóiratok példányszámához viszonyítva példátlanul állt hazánkban. Nem kis fába vágta tehát fejszjét FÜLÖP Zsigmond, a *Darwin* szerkesztője és kiadója, amikor minden külső anyagi támogatás nélkül, saját pénzen vállalkozott egy új természettudományi folyóirat kiadására.

FÜLÖP Zsigmond neve a *Darwin* megindításakor már nem volt ismeretlen a természettudomány hazai művelői és olvasói körében. Az 1882-ben született szerkesztő a budapesti tudományegyetem természettudományi karának elvégzése után Budapesten tanárkodott. Doktori disszertációja (Az átöröklési probléma története Hippokratestől napjainkig. 1906) már jelezte érdeklődési irányát. Az *Ébresztő-füzetek*ben két kis munkája

¹⁶ 32 — 33. ápr. 22 — 25.

¹⁷ GÁRDONYI A.: *Pest város keleti kereskedelme a XVIII. században*. Bp. 1930. 43.

¹ Az engedély száma 80944/1912 — XI.

jelent meg *Mi az élet?* és *A föld története* címmel (1909). BÖLSCHE HAECKEL, FOREL, DARWIN-fordításaival a modern materialista természettudomány nagyjainak magyarországi népszerűsítéséhez nagyban hozzájárult. Szinte ontotta a cikkeket, egymás után tartotta népszerűsítő természettudományi előadásait, elsősorban a munkásságnak, valamint a radikális gondolkodású haladó polgárságnak (tagja volt a Radikális Pártnak, az Országos Reform Clubnak, a Szabadgondolkodás Magyarországi Egyesületének, a Darwin Körnek, a Társadalomtudományi Társaságnak, a Magyarországi Tanítók Szabad Egyesületének stb.) és élete főfeladatának a természettudományok népszerűsítését, a széles néptömegekkel, elsősorban a munkássággal való megismertetését tekintette. E célok érdekében vállalkozott a *Darwin* megindítására is.

A *Darwin* kéthetenként jelent meg és évi előfizetése 10 koronába, egy-egy száma pedig 50 fillérbe került. Ezek az alacsony díjak aligha fedezték még a nyomdaszámlát is. FÜLÖP Zsigmondnak azonban nem is ez volt a fontos. Szerkesztői beköszöntőül Wilhelm BÖLSCHE *Népszerű természettudomány* c. cikkét hozta. Ez a cikk – a lap programjaként – igen érdekes szempontokat vet fel a tudománynépszerűsítés problémájáról. Hangsúlyozza, hogy „valamennyien annak a természetkutatásnak a diadalában élünk, amelyik új törvényeket adott kultúránknak, amelynek eredményei a mi mindennapi győzelmi távirataink, amelyek dönt egészségünk és erőnk fölött. Ebből a természettudományból minden művelt embernek ki kell vennie a részét. Ugyanakkor a műveltség fogalma is másmilyenre fejlődött . . . bebizonyult, hogy igen sok föld, amelyet régebben a műveltségi magvetés szempontjából köves talajnak tartottak, ma már befogadja a magot és termést hajt. Egyszerűbb szavakkal: több ma a „nép” amely jelentkezik a részéért, mint amennyi azelőtt a történésznek, az esztétikusnak, a bölcsésznek rendelkezésére állott és ezek is ki akarják venni a maguk részét a természettudományos műveltségből”. BÖLSCHE cikkében szembeszáll a szűkebb területen kutató specialistának a tudománynépszerűsítés elleni azzal a kifogásával is, hogy „avult és meghaladott tudományt közöl”. A népszerű munkának – hogy jó legyen – mondja BÖLSCHE, a művészi termékek nyugodtságára és érettségére van szüksége. „Inkább egy kissé régibb, de közben megérett tanításokat (kell) továbbadni, mint túlzott, ellenőrizhetetlen újdonságokat”. BÖLSCHE cikke végén a tudománynépszerűsítés és a világnézet kapcsolatáról ír: „A kételkedők kedvenc utolsó ellenvetése a külsőségekre vonatkozik. A népszerű természettudomány túl sok vásári lármával és tarka menaszéria-képekkel dolgozik, melyek a komoly kutatásnak nem tesznek szolgálatot. De éppen ezen a téren erősen túloz az ellenfél. Egyesek a kissé festői stílust már vásári színezésnek tartják. Mások megint a világnézet kérdésének a bevonását jogosulatlan hozzáadásnak és hamis feldíszítésnek mondják, de elfeledik, hogy éppen a mai természettudomány oly nagy és mindenütt oly mélyen markol dolgainkba, hogy egyáltalán lehetetlen róla és belőle nyilvánosan előadni anélkül, hogy világnézeti kérdéseket ne érintenénk”.

FÜLÖP Zsigmond BÖLSCHE sorai után maga is írásba foglalta szerkesztői elveit: „Folyóiratunk címe egyáltalán nem akar csatakiáltás lenni és nem jelent egyoldalú biológiai művelést sem. Egyszerűen címül választottunk egy nevet, amely név ma már fogalom: azonos a felvilágosodás, a haladás fogalmával s az marad még akkor is, ha tanai valaha megdőlnének”. A szerkesztő e bevezető sorai után közölte, hogy az általános tárgyú cikkeken kívül *A technika haladása*, *Az orvostudomány haladása* c. állandó rovatokban e két, a XX. század emberének életére oly fontos tudomány fejlődéséről kíván állandóan tájékoztatni, *A mikroszkóp csodái* c. minden második számban megjelenő rovatban pedig „egy, a közönség előtt kevésbé ismert csodás és érdekes világot” kíván bemutatni. A *Krónika* c. rovat a természettudományok történetének érdekesebb és fontosabb eseményeiről akar megemlékezni, az *Új könyvek* c. rovat pedig „olyan magyar és idegen nyelvű könyveket kíván ismertetni . . . amelyek a természettudományok legújabb eredményeit az

egyetemes emberi kultúrába kapcsolják bele". „Az előadás élvezetes és világos volta, az elfogulatlan tudományos igazságra való törekvés lesznek vezérlő csillagaink.”

Ha ma, ötven év távlatából ismét kézbe vesszük és végiglapozzuk a *Darwin* nyolc évfolyamát, megállapíthatjuk, hogy derekasan megfelelt mind a bölschei, mind a szerkesztő által megszabott programnak. Bebizonyította, hogy szakmai tolvajnyelv nélkül is lehet tudományos eredményeket közölni és a közérthetőség egyáltalán nem jelent színvonalcsökkentést, ellenben új világot nyit meg olyan emberek előtt, akik az egyes tudományos szaknyelveknek nem voltak birtokában. FÜLÖP Zsigmond szerkesztői gyakorlatában mindig arra törekedett, hogy folyóiratának cikkeit az egyszerű emberek is megértsék és ezt sajátos didaktikai szemlélettel, világos stílussal kívánta megvalósítani. A *Darwin* sokszor szólaltatott meg neves külföldi tudósokat és egyetemi tanárokat is. Elég, ha Emil ABDERHALDEN hallei biokémikus (1877–1950), Konrad BLEULER zürichi ideggyógyász, DU BOIS REYMOND berlini egyetemi tanár (1818–1896), Alexis CARREL angol biológus, (1873–) Jean Henri FABRE francia természettudós (1823–1915), Sigismund GÜNTHER müncheni geográfus-professzor (1848–1923), Gottlieb HABERLANDT berlini botanikus (1854–1945), Martin KIRCHNER berlini egyetemi tanár (1854–1925), F. von KÖNIG marburgi sebész (1862–1910), LASSER-COHN königsbergi kémikus (1858–1922), Otto LUMMER breslaui fizikus (1860–1925), Max SCHOTTELIUS freiburgi biológus-professzor, August von WASSERMANN berlini egyetemi tanár (1866–1925) neveit említjük, nem is beszélve DARWINTÓL, BÖLSCHÉRTŐL, HAECKELRŐL, akiknek nevével gyakran találkozunk a *Darwin* hasábjain.

A magyar munkatársak egy része azok közül került ki, akik a *Természettudományi Közönlönynek* is állandó cikkírói voltak. BEHYNA Miklós, CSERNY Dezső, az állatpszichológus FEHÉR Jenő, FENYŐ Béla, HALTENBERGER Mihály, HILLEBRANDT Jenő, LAMBRECHT Kálmán, MENDE Jenő, MOLNÁR Jenő RÉVÉSZ Béla, SZILÁDY Zoltán, WELWART Benő nevét már ismerte a magyar természettudományos olvasóközönség. Mellettük azonban oly tömege jelentkezett a népszerű természettudományi íróknak – középiskolai tanárok, orvosok, mérnökök stb. – akiknek felsorolása is kötetet tenne ki. Itt jelentkezett népszerűsítő írásaival BARTÓK Imre, a ma is praktizáló orvos, BENKE Albert, a biológus DÉNES Ferenc, GOTTHARD Sándor, JANKÓ Elemér, LÁSZLÓ Arthur, a szociálhigiénikus MADZSAR József, PRAGER Márton, az ipari ártalmak későbbi kiváló szakembere, VEKERDI Béla, a csillagász és mellettük sok-sok, a *Darwin* megjelenése idejében még ismeretlen, vagy kevésbé ismert természettudományi népszerűsítő szakíró. Maga a szerkesztő, FÜLÖP Zsigmond negyvennégy nagyobb, szignált cikket írt a folyóiratba, nem beszélve a névtelen, kisebb cikkek óriási tömegéről.

A *Darwin* mind a tiszta természettudományok, mind az alkalmazott tudományok minden ágával foglalkozott. Ha a matematika terén keveset is nyújtott, annál többet foglalkozott a csillagászzal, amelyet FLAMMARION magyarra is lefordított munkái igen népszerűvé tettek a nagyközönség előtt. A fizika terén sok az alapproblémákkal foglalkozó tanulmány, a kémiával foglalkozó cikkek nagy számát pedig az a fokozott szükségtség magyarázza, amely elé a kémiát a világháború állította. Az ásványtani, geológiai cikkek is igyekeztek újabb híveket szerezni e nem nagy népszerűségnek örvendő tudományoknak. Az oceanográfiai cikkeket a magyar tengerkutató expedíciók és a *Najade* kutatóhajó működése magyarázza, amelyekről annak idején a napisajtó is gyakran beszámolt. A meteorológia, a pelontológia és az antropológia területén a cikkek főleg aktuális témákat tárgyaltak. A szerkesztő érdeklődésének megfelelően igen gazdag a folyóirat biológiai anyaga. Az általános biológia nagy kérdései mellett (Az élet keletkezése stb.) a botanika és a zoológia ismeretterjesztő cikkekben vonul fel. A zoológiai anyagban tekintélyes helyet foglal el az ornitológiai és entomológiai rész, amelyek iránt hazánkban mindig nagy volt az érdeklődés. A szerkesztő aktualitás-érzéke kiváló; hogy

csak egy példát említsünk, CARREL kísérleteiről már 1912-ben nagy cikk számol be FENYŐ Béla tollából. Az orvostudományi cikkek főleg az egészséges élet feltételeivel, valamint a népbetegségekkel foglalkoznak. A technikai rovat figyelemmel kíséri a fejlődést és a kor nagy találmányaival (autó, szikratávíró, repülés stb.) sokat foglalkozik. BECK Szilárd 1914-ben már a hangos mozi problémáját feszegeti.

Külön értéket jelentenek a folyóiratban a tudománytörténeti cikkek: a nagy természettudósokról való megemlékezések, egyes találmányok, tudományágak történetével foglalkozó írások. A filozófia, a szociológia, a pedagógia mind a természettudományokkal való kapcsolatukban jelentkezik. (POLGÁR Gyula: Természettudomány és filozófia, RÉVÉSZ Béla: Az elemi gondolatról — R. POTONÉ: A háború és a darwini létért való küzdelem, HERBERT SPENCER: A társadalom jövője és a háború — FÜLÖP Zsigmond: A természettudomány az iskolában stb.) GYÖRY Lajos az akaratszabadságról szóló cikkében leszögezi: „Az ember akarata sosem szabad, ellenkezőleg mindig determinált és az egész életen át a külső viszonyok és az agydiszpozíciók függvénye”.

A világháború nem nagyon segítette elő a *Darwin* és szerkesztője által kitűzött feladatok megvalósítását. FÜLÖP Zsigmond az 1918. december 1-i számban nagy várakozással köszönti a forradalmat, mint amely „a természettudományos kultúra harcosainak is új hajnalhasadást jelent”. Eddig „a művészeti, irodalmi, történeti ismeretek (és ezek is meghamisítva) tették a műveltséget, a természettudományoknak kussolni kellett, mert ez veszedelmes volt: ez gondolkodni tanít”. Mit vártak a természettudósok az új korszaktól? „Az úgynevezett általános műveltségnek egészen természettudományos alapokra való fektetését”. „A műveltség alapjává kell tenni a természettudományi ismereteket, be kell vinni a *falusi elemi iskolákba is* a mikroszkópot, a távcsövet, a vegytani laboratórium egyszerűbb eszközeit, mert a *többtermelés is csak utópia a népszerű természettudományi műveltség nélkül.*” „Háborút pedig viseljünk ezután is, de nem egymás ellen, hiszen csak másfél milliárd ember él a földön, pedig kellő előkészítés után húsz milliárd embernek nyújthatna bőséges megélhetést. Hanem harcoljunk a természet mostohaságai és az ellenünk dolgozó természeti erők ellen. Ez a nagyszerű és igazi feladata az emberiségnek: legyőzni és rabszolgasorba hajtani a természet erőit. Ez az igazi feladat, mert ez a létért való küzdelem teszi az életet, ez a munka az, amely igazán nemesít.”

1919. május 1-ével új korszak kezdődött a *Darwin* életében. A kiadást a Közoktatásügyi Népbiztosság vette át. Egymás után jelennek meg a folyóiratban az iránymutató, programot adó cikkek (LÁSZLÓ Artúr: A földreform mezőgazdasági technikai szempontból, FÜLÖP Zsigmond: Tudományművelés és kommunizmus, KILIÁN Zoltán: Szocializmus és darwinizmus, KÓSA Pál: Természettudományos gondolkodás és kommunizmus stb.) amelyek azonban már nem jutottak el a megvalósulás stádiumáig. mert a szocialista Magyarország megalapításának első kísérlete elbukott és az ellenforradalom a *Darwin*t is betiltotta (utolsó száma 1919. július 1-én jelent meg), szerkesztőjét pedig a hatalom még tanári katedrájától is megfosztotta és kényszernyugdíjba küldte.

A *Darwin* olvasóközönsége nemcsak megbecsülését fejezte ki gyakran a folyóirat iránt, hanem szeretetét is. Nem lehet meghatottság nélkül olvasni ma sem a szerkesztőséghez intézett és fennmaradt levelek egyikét-másikát. GOTHARD Sándor így írt: „... nagy örömmel köszöntöttem a *Darwin*t, mikor első példányát egy barátom asztalán megláttam és olvastam. Nálunk a művelt elemek a természetek ismeretében analfabéták. Több! Akkora tökfilkók, hogy semmiről, ami körülöttük történik, sejtelmük sincsen.”² Az olvasók között nagy számban találunk tanyai tanítókat, vidéki iparosokat, a monarchia hadihajóin szolgáló magyar matrózokat. FEKETE Imre tanító 1916. február 15-én a habarovszki fogolytáborból sürgeti a folyóirat megküldését, azzal, hogy ha majl

² A levél a család birtokában.

hazatér, az előfizetést rendezni fogja.³ És folytathatnánk még nagyon soká. A *Darwin* kb. 2000–2500 példányban jelent meg. Fenntartása szerkesztőjének nem kis anyagi áldozatába került. Maga írta 1919. március 21-i keletű és a Magyar Tudományos Tanácshoz intézett levelében, hogy „Nyolc évig tartottam fent a lapot (*Darwin*) és 20.000 aranykoronát fizettem rá.”⁴

FÜLÖP Zsigmond természettudományos népszerűsítő munkáját a *Darwin* betiltása és kényszernyugdíjazása után sem hagyta abba. Sok önálló könyve és fordítása mellett közel 1000 népszerűsítő cikket írt a legkülönbözőbb folyóiratokba és napilapokba, elsősorban a *Népszavába*. A Társadalomtudományok Szabad Iskolájában ő kezdte meg elsőnek a rendszeres munkásoktatást. Sajnálatos, hogy e kiváló tudománynépszerűsítő, nagy elődök méltó utódát az Új Magyar Lexikon meg sem említi.

GALAMBOS FERENC

Péter László—Reguli Ernő: A Szikra kiadó szegedi tevékenysége. A fölszabadulás utáni magyar könyvkiadás Szegeden kezdődött. „A magyar könyvtermelés — írta CZIBOR János — a Szikra könyvkiadó működésével indult újra.” „Első kiadványai azt a célt szolgálták, amelynek elérése akkor a legsürgősebb volt: tájékoztatni a félrevezetett tömegeket a Szovjetunió belső, állami, gazdasági, erkölcsi életéről.” „A Szikra Könyvkiadó munkája kezdetének — mondja BORÚS József — legjellemzőbb sajátossága és egyben legnagyobb nehézsége az volt, hogy az adott szervezeti kereteket betöltő, politikailag és szakmailag megfelelő káderek a megindulásnál nem állottak rendelkezésre. A szocialista könyvkiadást Magyarországon marxista — leninista művek kiadásában járattan gárdával, fordítókkal, szerkesztőkkel és lektorokkal kellett elkezdni, ilyeneket a munkával egyidejűleg, a munkán keresztül kellett kinevelni!”

CZIBOR János úgy tudta, hogy a Szikra HÁY Gyula kezdeményezésére alakult meg. HÁY Gyula azonban 1964. dec. 9-i levelében közölte velünk, hogy nem ő, hanem öccse, HÁY Károly László (1907–1961) Munkácsy-díjas festőművész és grafikus volt a kezdeményező. A bori haláltáborból hazatérőben, Budapest fölszabadítására várva időzött Szegeden, s mint a munkásmozgalom régi harcosa látott tüstént munkához.

BORÚS a kiadó működésének második jellemző sajátóságaként és nehézségeként említi, hogy kiadandó művek sem állottak rendelkezésre. Ezen segített a moszkvai Idegennyelvű Irodalmi Kiadó, amely kész, már szerkesztett magyar nyelvű kéziratokat, illetőleg magyarul megjelent kiadványokat adott át hazai kiadás, újrakiadás végett. Így jelent meg elsőként LENIN életrajza, BORÚS szerint 1944-es évszámmal, de 1945-ben. Ez azonban aligha így történt. Kortársi emlékezésekből tudjuk, hogy az első kiadvány a kiadó megindulását követő két hét alatt, tehát 1944 novemberének végére készült el. Vele részben párhuzamosan, részben ezt tüstént követve jelent meg még ebben az évben 13 kisebb-nagyobb kiadvány a gyomai KNER-nyomdában, továbbá debreceni és más szegedi nyomdáiban. „A Szegeden, Gyomán előállított füzetek, könyvecskék — írta ugyanakkor CZIBOR János — gyorsan terjedtek az országban, s tudunk olyan esetről is, hogy több helyre hamarabb érkeztek, mint a felszabadító seregek.” A kiadó egyik munkatársa, TARDOS Béla pedig följegyezte: „Már itt tartalékolnak egy jelentős példányszámot, hogy azt majd Budapesten a felszabadulás után terjesszék.”

BORÚS szerint 1945. január 25-ével költözött Pestre a Szikra Könyvkiadó. Szegedi működése alatt — mint bibliográfiánkból kitűnik — több mint harminc kiadványt jelentetett meg, jórészen kis füzetet, az akkor divatos lett szóval: brosrát. Ezeket még

³ Levele a család birtokában.

⁴ A levél másolata a család birtokában.

a könyvtárak sem igen őrítették meg, jobbára elveszelődtek, összegyűjtésük, időrendbe sorolásuk ma már nem is könnyű feladat.

Az MSZMP Párttörténeti Intézetének könyvtára, az Országos Széchényi Könyvtár, a szegedi városi Somogyi-könyvtár, a szegedi József Attila Tudományegyetem Könyvtára, valamint néhány magángyűjtemény anyagából sikerült rekonstruálnunk az első kiadványok jegyzékét. Soknak szegedi mivoltát — impresszum-adatok híján — a tipográfia segített eldönteni. Időrendbe sorolásukat részint az egyes kiadványok utolsó lapjain, borítóin hirdetett — megjelent vagy megjelenendő — könyvek jegyzékéből, részint a helyi lapok hasonló hirdetéseiből kapott adatok egybevetése tette lehetővé. A *Munka* című szegedi hetilap 1945. jan. 28-i számának hirdetéséből tudjuk, hogy a kiadó a Kígyó u. 1. sz. alatt működött. A 25. évfordulón talán sor kerülhet az új magyar könyvkiadás bölcsőjének emléktáblával való megjelölésére.

Bibliográfiánk közzétételét sürgeti a *Magyar Könyvészet* retrospektív köteteinek folyamatban levő megjelentetése is. Az 1945-től 1960-ig terjedő időszak termését tartalmazó sorozat eddig megjelent 1. és 4. kötetének anyagában a felszabadult Magyarországon még 1944-ben megjelent kiadványok nem szerepelnek. Jó lett volna pedig az erre az időszakra eső, mindössze 14 darab — számunkra mégis becses — kiadványt legalább függelékben szerepeltetni, hiszen ezek a majdan elkészülő korábbi ciklus (1921–1944) anyagában elvesznek a kutató számára.

Az 1945-ben megjelent kiadványok — a 25. tétel kivételével — a *Magyar Könyvészet* említett kötetiben budapesti impresszummal szerepelnek, holott ezek bizonyíthatóan Szegeden készültek még, sőt: megjelenésük időpontjában Budapest még föl sem szabadt. Bibliográfiánk tehát helyesbítést is szükségessé tesz.

A magyar könyvkiadás az igénytelen külsejű kis szegedi füzetektől máig óriási utat tett meg. Ám a szegedi kiadványoknak, a szabad írás első fecskéinek művelődéstörténeti jelentősége mindig is emlékezetes marad.

Bibliográfia

1944

1. LENIN Vladimir Iljics. *Életének és tevékenységének rövid rajza*. [Szeged], „Szikra” könyvkiadó. 1944. 320 p. 20 cm. [Szegedi Városi Nyomda.]
2. *Sztálin rövid életrajza*. Kommunista Magyarországi Pártja [kiadása] [Szeged], 1944. 71 p. 20 cm. [Kner-nyomda, Gyoma.] Marx—Engels—Lenin Intézet, Moszkva.
3. [FEDOROV] Fjodorov, F.: *Vallás és egyház a Szovjetunióban*. [Szeged], „Szikra” könyvkiadó. 1944. 32 p. 20 cm. [Kner-nyomda, Gyoma.]
4. *Hogy mondjuk oroszul? Magyar—orosz beszélgetések szótárral*. Szeged, 1944. [4], 156 p. 15 cm. [Szegedi Új Nemzedék nyomdája.]
Borítékéim: Magyar—orosz szótár és társalgó. 2. kiad. is.
5. GERŐ Ernő: *Lesz magyar újjászületés!* — a Magyar Kommunista Párt Központi Vezetőségi tagjának beszéde a november 7-én megtartott szegedi nagygyűlésen. [Szeged], „Szikra” könyvkiadó. 1944. 15 p. 17 cm. Sz[egedi] Ú[j] N[emzedék] nyomdája] Dugonics tér 12.
U. a. 2. kiadás. Szalagszöveg: Második kiadás. Az első kiadás 2 hét alatt elfogyott. 10.001 — 30.000 [r[é]ldány].
6. *Magyarország demokratikus újjáépítésének és felemelkedésének programja*. A Magyar Kommunista Párt javaslata. [Szeged, 1944] 8 p. 20 cm. [Kner-nyomda, Gyoma.]
7. *Magyarország demokratikus újjáépítésének és felemelkedésének programja*. A Magyar Kommunista Párt javaslata. [Szeged], „Szikra” könyvkiadó. [1944.] 14 p. 11 cm.
8. *A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front szegedi nagygyűlése* [1944. december 3-án.] [Szeged, 1944.] [1], 32 p. 14 cm. [Szegedi Városi Nyomda.]
PÁLFY György megnyitója, BALOG István, ERDEI Ferenc, RÉVAL József, ÖRLEY Zoltán, VALENTINY Ágoston, KOMÓCSIN Mihály beszéde, határozat, üdvözlőtáviratok és program.
9. VAS Zoltán: *Tizenhat év fegyházban*. Budapest, Kommunista Magyarországi Pártja kiadása. 1944. 167 p. 23 cm. [Szegedi Városi Nyomda.]

10. *Kommunisták a nemzetgyűlésen.* [Szeged], „Szikra” kiadása. [1944]. 24 p. 20 cm. „Szabadság” nyomda- és kiadvállalat, Debrecen. Előszó (a kiadó); GERÓ Ernő, KERESZTES Mihály és RÉVAI József beszédei.
11. RÉVAI József: *Kossuth Lajos.* [Szeged], „Szikra” könyvkiadó. 97 p.
12. [GROSZSZMAN] Groszman, Vaszilij [Szemenovics]: *Írások a háborúból. Az öreg tanító.* [Elbeszélések.] Fordította GYÁROS László. [Szeged], „Szikra” könyvkiadó. 1944. 111 p. 20 cm.
13. [LAVRENEV] Lavrenyev, Borisz [Andreevics]: *Egyszerű emberek.* [Elbeszélések.] [Szeged], „Szikra” könyvkiadó. 1944. 114 p. 17 cm. [Szegedi Városi Nyomda.]
14. *A Magyar Kommunista Párt ideiglenes szervezeti szabályzata.* [Szeged], 1944. 7 p. 16 cm.

1945

15. [GROSZSZMAN] Groszman, Vaszilij [Szemenovics]: *Élet.* [Elbeszélés.] [Szeged], „Szikra” könyvkiadó. 1945. 48 p. 14 cm.
16. *Gyűlölet. Történetek a nagy honvéd háborúból.* [Szeged], „Szikra” könyvkiadó. 1945. 95 p. 14 cm.
17. TITO, Josip Broz: *A leigázott Jugoszlávia népeinek harca.* [Szeged], „Szikra” könyvkiadó. 1945. 55 p. 14 cm.
18. *A Magyar Kommunista Párt ideiglenes szervezeti szabályzata.* [Szeged], 1945.
19. SZTÁLIN, [Joszif Viszszarionovics]: *A Szovjetunió nagy honvéd háborúja.* [Szeged], „Szikra” könyvkiadó. [1945]. 219 p. [Kner-nyomda, Gyoma].
20. *Kommunisták a nemzetgyűlésen.* 2. kiadás. [Szeged], „Szikra” könyvkiadó. 1945. 29 p.
21. *A Magyar Kommunista Párt ideiglenes szervezeti szabályzata.* [Szeged], 1945. 7 p. 16 cm. „Szabadság” nyomda, Debrecen.
22. SZTÁLIN, [Joszif Viszszarionovics]: *A leninizmus alapjai.* A Szverdlov-Egyetemen 1924. április elején tartott előadások. [Szeged], „Szikra” könyvkiadó. 1945. 83 p. 21 cm. Szabadság nyomda, Makó.
23. SZTÁLIN, [Joszif Viszszarionovics]: *A dialektikus és történelmi materializmusról.* [Szeged], „Szikra” könyvkiadó. 1945. 63 p. 17 cm.
24. KARPINSZKI [J], V[jacseszlav] A[lekszeevics]: *Hogyan kormányozzák a Szovjetországot? A Szovjetunió államszervezete, a szovjetpolgárok jogai és kötelességei.* [Szeged], „Szikra” könyvkiadó. 1945. 84 p. 15 cm.
25. LENIN, [Vladimir Il'ics]: *Az ifjúsági szövetségek feladatai.* Beszéd az Oroszországi Kommunista Ifjúsági Szövetség 3. oroszországi kongresszusán, 1920. október 2-án. [Szeged], „Szikra” könyvkiadó. [1945.] 32 p. 17 cm.
26. KALININ, M[ihail Ivanovics]: *Lenin a szocialista haza védelméről.* [Szeged], „Szikra” könyvkiadó. 1945. 23 p. 16 cm.
27. KONONOV, [Alekszandr Terent'evics] Alexander: *Igaz történetek Leninről.* Fordította SÍK Endre. [Szeged], „Szikra” könyvkiadó. (1945.) 63 p. 21 cm. „Szabadság” nyomda, Makó.
28. KALININ, M[ihail Ivanovics]: *Miért erős a szovjetállam?* [Szeged], „Szikra” könyvkiadó. 1945. 38 p. Olvashatatlan nevű nyomda, Kisújszállás.
29. HÁY Gyula: *Végeladás.* Színmű. [Szeged], „Szikra” könyvkiadó. 1945. 84 p. 20 cm.
30. *Bíróági tárgyalás a német-fasiszta rabló-hódítók és cinkosaik által Krasznodár városában és vidékén az ideiglenes megszállás alatt elkövetett vadállati kegyetlenkedések ügyében.* [Szeged], „Szikra” könyvkiadó. 1945. 48 p. Új Dunántúl nyomda, Pécs.
31. RÁKOSI Mátyás: *Föld, kenyér, szabadság.* (A Magyar Kommunista Párt 1945. február 11-iki debreceni nagygyűlésén tartott beszéd.) [Szeged], „Szikra” kiadás. 1945. 23 p. 20 cm. „Szabadság” nyomda, Debrecen.

Föltételezett vagy lappangó kiadványok

32. *A Szovjetunió Kommunista Pártjának története*
33. LENIN: *Állam és forradalom*
34. SZTÁLIN: *Leninről*
35. SZTÁLIN: *Az októberi forradalom 27. évfordulója*
36. SZTÁLIN: *A leninizmus kérdései* [1944.]
37. [GIL, Sz. K.] Gill: *Hat esztendő Lenin mellett.*

Irodalom

CZIBOR János: *Az új magyar könyvtermelés mérlege*. Valóság. 1945. okt.—dec. 1. évf. 2—4. sz. 67—74. l.

A Szikra tíz éve. Kézirat a Kossuth Könyvkiadó irattárában. [1954.]

Beszámoló a Szikra Könyvkiadó működéséről. 1945—1948. Szikra [1949.] Számozatlan. *Tízéves a „Szikra”*. Szabad Nép. 1954. nov. 10. 12. évf. 314. sz. 3. l.

TARDOS Béla: *A Szikra könyvkiadó első éveiről*. A Könyv. 1962. ápr. 2. évf. 4. sz. 9—10. l.

BORÚS József: *A hazai marxista könyvkiadás néhány kérdése (1944—1956)*. Párttört. Közl. 1964. 10. évf. 2. sz. 1—28 l.

PÉTER László: *Szegeden született a Szikra. A huszadik évfordulóra*. Dél-Magyarország. 1964. nov. 29. 54. évf. 280. sz. 5. l.

BALOGH Sándor: *A Magyar Kommunista Párt értelmiségi politikájának felszabadulás utáni történetéből*. Századok, 1965. 99. évf. 3. sz. 469. l.

A Párttörténeti Intézet könyvtárának anyagában való tájékozódásért, szíves segítségért köszönetet kell mondanunk PRÁCER Miklósnak.